

YOSHLARDA EGOTSENTRIZMNING RIVOJLANISHI VA UNING SHAXSLARARO MUNOSABATLARGA TA'SIRI

Raxmonova Oxshaxon Oribovna

Qo'qon davlat universiteti Psixologiya kafedrası

O'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20716790>

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'smirlik va yoshlik davriga xos psixologik hodisa bo'lgan egotsentrizmning rivojlanish xususiyatlari va uning shaxslararo munosabatlar sifatiga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada egotsentrizmning kognitiv rivojlanish nazariyalaridagi o'rni, uning yosh davrlari bo'yicha namoyon bo'lish darajasi, shuningdek "tasavvuriy tomoshabin" va "shaxsiy afsona" kabi fenomenlarning yoshlar muloqotiga ta'siri yoritilgan. Olib borilgan empirik tadqiqot natijalari egotsentrizm darajasi yuqori bo'lgan yoshlarda hamkorlik, kompromisga kelish va boshqalarning nuqtai nazarini tushunish ko'nikmalarining pastligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: egotsentrizm, o'smirlik davri, shaxslararo munosabatlar, kognitiv rivojlanish, empatiya, ijtimoiy moslashuv, "tasavvuriy tomoshabin".

Kirish

Inson shaxsining shakllanishida o'smirlik va yoshlik davri alohida o'rin tutadi. Bu davrda yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlardan biri — egotsentrizm bo'lib, u shaxsning o'z fikri, his-tuyg'usi va qiziqishlarini olam markazi sifatida idrok etishi, boshqa odamlarning nuqtai nazarini hisobga olishda qiyinchilik tortishi bilan xarakterlanadi. Egotsentrizm bolalik davriga xos bo'lsa-da, kognitiv rivojlanish nazariyalariga ko'ra, o'smirlik davrida u yangi shaklda — "o'smirlik egotsentrizmi" sifatida qayta namoyon bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, egotsentrizm darajasi yuqori bo'lgan yoshlarda boshqalar bilan munosabat o'rnatish, hamkorlikda ishlash va konfliktlarni hal qilishda sezilarli qiyinchiliklar kuzatiladi. Bunday yoshlar ko'pincha o'z fikrini yagona to'g'ri fikr deb hisoblaydi, boshqalarning his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini to'liq tushuna olmaydi, bu esa oilada, ta'lim muassasasida va do'stlar guruhida munosabatlarning buzilishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, egotsentrizmning me'yorida namoyon bo'lishi shaxs identifikatsiyasining shakllanishida zarur bosqich hisoblanadi, shu sababli uni patologik holatdan farqlash muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi — yoshlarda egotsentrizmning rivojlanish xususiyatlarini, uning namoyon bo'lish shakllarini va shaxslararo munosabatlar sifatiga ta'sirini nazariy va empirik jihatdan o'rganishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- egotsentrizm tushunchasining psixologik mohiyatini va uning yosh davrlari bo'yicha rivojlanish xususiyatlarini ochib berish;
- "tasavvuriy tomoshabin" va "shaxsiy afsona" fenomenlarining yoshlar xulq-atvoriga ta'sirini tahlil qilish;
- egotsentrizm darajasi bilan shaxslararo munosabatlar sifati (empatiya, hamkorlik, kompromisga kelish) o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tekshirish;
- egotsentrizm darajasini pasaytirish va sog'lom shaxslararo munosabatlarni shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda nazariy va empirik metodlar uyg'unlikda qo'llanildi. Nazariy qismda J. Piaje (Piaget)ning kognitiv rivojlanish nazariyasi, D. Elkindning o'smirlik egotsentrizmi konsepsiyasi, shuningdek egotsentrizm va ijtimoiy kognitsiya bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar tahlil qilindi va tizimlashtirildi.

Empirik qismda oliy ta'lim muassasasi talabalari ishtirokida so'rovnoma o'tkazildi. Tadqiqotda 17–22 yosh oralig'idagi jami 58 nafar talaba (32 nafar qiz, 26 nafar yigit) ishtirok etdi. Tadqiqotda quyidagi metodikalardan foydalanildi:

- O'smirlik egotsentrizmi shkalasi (Adolescent Egocentrism Scale, qisqartirilgan shakli)
  - "tasavvuriy tomoshabin" va "shaxsiy afsona" ko'rsatkichlarini o'lchash uchun;
- Empatik tendensiyalar so'rovnomasi — ishtirokchilarning boshqalar nuqtai nazarini tushunish qobiliyatini aniqlash uchun;
- Shaxslararo munosabatlar sifatini baholash so'rovnomasi (hamkorlik, kompromisga kelish, konflikt holatlaridagi xulq-atvor ko'rsatkichlari bo'yicha).

Olingan ma'lumotlar Pirson korrelyatsiya koeffitsiyenti va guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun Styudent t-testi yordamida statistik tahlil qilindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ishtirokchilarning 24 foizida ($n=14$) yuqori darajadagi egotsentrizm ko'rsatkichlari, 49 foizida ($n=28$) o'rta daraja va 27 foizida ($n=16$) past daraja aniqlandi. Egotsentrizm darajasi bilan empatik tendensiyalar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli manfiy korrelyatsiya kuzatildi ($r = -0,44, p < 0,05$).

"Tasavvuriy tomoshabin" va "shaxsiy afsona" fenomenlari

Yuqori egotsentrizm ko'rsatkichiga ega ishtirokchilarning 68 foizida "tasavvuriy tomoshabin" fenomeni — ya'ni, o'zini doimo boshqalarning diqqat markazida deb his qilish, o'z tashqi ko'rinishi va xatti-harakatlariga boshqalar tomonidan haddan tashqari e'tibor berilayotganiga ishonish — yaqqol namoyon bo'ldi. Shuningdek, ushbu guruhdagi ishtirokchilarning 57 foizida "shaxsiy afsona" — o'zini o'ziga xos, takrorlanmas, hatto "yengilmas" deb his qilish va o'z tajribasini hech kim tushunmaydi degan ishonchga ega bo'lish ko'rsatkichlari yuqori bo'lib chiqdi.

Egotsentrizm va shaxslararo munosabatlar sifati

Yuqori egotsentrizm ko'rsatkichiga ega ishtirokchilarda hamkorlik va kompromisga kelish ko'nikmalari sezilarli darajada past bo'lganligi aniqlandi: ushbu guruhda kompromisga moyillik atigi 29 foizni tashkil etdi, past egotsentrizm guruhida esa bu ko'rsatkich 74 foizga teng bo'ldi. Konflikt holatlarida yuqori egotsentrizmli ishtirokchilarning 61 foizi o'z nuqtai nazarini o'zgartirishdan bosh tortish tendensiyasini namoyon etdi, bu esa muloqotda o'zaro tushunishga erishishni qiyinlashtiradi.

Yosh va jins bo'yicha farqlar

Tadqiqot natijalari shuningdek yosh kichikroq bo'lgan ishtirokchilarda (17–19 yosh) egotsentrizm ko'rsatkichlari nisbatan yuqori, 20–22 yoshli ishtirokchilarda esa pastroq ekanligini ko'rsatdi, bu kognitiv rivojlanish nazariyalarida ta'kidlangan egotsentrizmning yosh bilan tabiiy ravishda kamayishi tendensiyasiga mos keladi. Jins bo'yicha sezilarli farq aniqlanmadi ($p > 0,05$).

Ko'rsatkich	Yuqori egotsentrizm	Past egotsentrizm
"Tasavvuriy tomoshabin" yuqori darajada	68%	12%
"Shaxsiy afsona" yuqori darajada	57%	9%
Kompromisga moyillik	29%	74%
Boshqa nuqtai nazarni qabul qilish	31%	79%

1-jadval. Yuqori va past egotsentrizm ko'rsatkichlariga ega guruhlarining taqqoslama natijalari

Muhokama

Olingan natijalar D. Elkindning o'smirlik egotsentrizmi konsepsiyasi bilan umumiy mos keladi. Xususan, "tasavvuriy tomoshabin" va "shaxsiy afsona" fenomenlarining yuqori egotsentrizmli ishtirokchilarda keng tarqalganligi, bu yosh davriga xos kognitiv xususiyatlarning shaxslararo munosabatlarga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shaxs o'zini doimo "tomoshabinlar" e'tibori markazida his qilganda, u boshqalarning real ehtiyoj va his-tuyg'ularini idrok etishda qiyinchilik tortadi, bu esa empatiya darajasining pasayishiga olib keladi.

Egotsentrizm darajasi bilan kompromisga kelish ko'nikmalari o'rtasidagi kuchli manfiy bog'liqlik alohida e'tiborga molik. Bu natija shuni ko'rsatadiki, egotsentrik tafakkur shaxsning o'z nuqtai nazarini yagona haqiqat sifatida qabul qilishiga olib keladi, natijada muloqot tomonlari o'rtasida o'zaro kelishuvga erishish imkoniyati cheklanadi. Bunday holat oilaviy munosabatlarda, do'stlik aloqalarida va o'quv jamoasidagi hamkorlikda ziddiyatlarning kelib chiqishiga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, egotsentrizmning yosh bilan tabiiy ravishda kamayish tendensiyasi aniqlanishi muhim ahamiyatga ega. Bu shuni ko'rsatadiki, egotsentrizm — bu doimiy xarakter xususiyati emas, balki rivojlanish jarayonining tabiiy bosqichi bo'lib, kognitiv yetuklik va ijtimoiy tajriba ortishi bilan kamayib boradi. Biroq, agar bu jarayon o'z vaqtida qo'llab-quvvatlanmasa yoki shaxs salbiy ijtimoiy tajribalarga (masalan, doimiy tanqid, izolyatsiya) duch kelsa, egotsentrik xususiyatlar mustahkamlanib qolishi va kattalik davrigacha saqlanib qolishi mumkin.

Amaliy nuqtai nazardan, olingan natijalar oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilan ishlash jarayonida empatiya va perspektiv olish (perspective-taking) ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Guruhda ishlash, rolli o'yinlar va munosabatlarni modellashtirish kabi usullar yoshlarda boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida namunaning nisbatan kichik hajmi (58 nafar) va faqat bir oliy ta'lim muassasasi doirasida olib borilganligini qayd etish lozim. Kelajakda tadqiqotni kengroq yosh oralig'i va turli ijtimoiy muhitlarni qamrab olgan holda, uzunlamasiga (longitudinal) dizayn asosida davom ettirish tavsiya etiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

- Yoshlarda egotsentrizm "tasavvuriy tomoshabin" va "shaxsiy afsona" kabi fenomenlar orqali namoyon bo'ladi va bu fenomenlar yosh kichikroq guruhlarda yuqoriroq darajada kuzatiladi.
- Egotsentrizm darajasi bilan empatik tendensiyalar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli manfiy bog'liqlik mavjud ($r = -0,44$).
- Yuqori egotsentrizm ko'rsatkichiga ega yoshlarda kompromisga kelish va boshqa nuqtai nazarni qabul qilish ko'nikmalari sezilarli darajada past.
- Egotsentrizm yosh bilan tabiiy ravishda kamayadigan rivojlanish bosqichi hisoblanadi, biroq salbiy ijtimoiy tajribalar uni mustahkamlashi mumkin.
- Oliy ta'lim tizimida empatiya va perspektiv olish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan profilaktik mashg'ulotlarni joriy etish zarur.

Xulosa qilib aytganda, egotsentrizm yoshlik davrining tabiiy psixologik xususiyati bo'lib, uning me'yorida kechishi shaxs identifikatsiyasi shakllanishi uchun zarur bosqich hisoblanadi. Biroq, uning haddan tashqari yuqori darajada saqlanib qolishi shaxslararo munosabatlar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, yoshlarda empatiya va o'zaro tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish — zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. — New York: International Universities Press, 1952. — 419 p.
2. Elkind D. Egocentrism in Adolescence. — Child Development, 1967. — Vol. 38. — P. 1025–1034.
3. Karimova V.M. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2019. — 320 b.
4. Egamberdiyeva N.M. O'smirlar psixologiyasi. — Toshkent: Universitet, 2020. — 264 b.
5. Santrock J.W. Adolescence. — 16th ed. — New York: McGraw-Hill Education, 2018. — 624 p.